

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (4): 114/125

**Çarlık Rusyası'nın Türkistan Yazma Kaynaklarını Ele Geçirme
Politikası**

The Policy of Tsarist Russia to Capture Turkistan Manuscripts

Fayzullakhon OTAKHONOV

Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih /

PhD in History, Istanbul Medeniyet University /

feyzullah.atahan@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-4245-0232

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 02.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hakan Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Otakhonov, F . (2020). Çarlık Rusyasının Türkistan El Yazmalarını Ele Geçirme Politikası . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 117-128 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/785496>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Çarlık Rusyasının Türkistan El Yazmalarını Ele Geçirme Politikası

Öz

Müstemlekeci devletlerin ortak bir politikası vardır. Bu devletler sömürgeleştirmek istediği devlet ve halkları tarihi ve kültüründen uzaklaştırmaya, geçmişini kötü olarak göstermeye çalışırlar ve böylelikle eskisinden daha iyi bir hayat vadederler. Çarlık Rusyası da Türkistan'da aynı politikayı yürütmeye çalıştı. Yakın geçmişteki Hanlıklar dönemi ve ondan önceki tarihini Türkistan halklarına geri kalmış gibi gösterdi, halkı eski devletlerine ve hanlarına karşı kötüledi, onları zalim ve cahil gibi tanıttı. Aynı şekilde onların tarihini unutturdu ve kültürünü aşağıladı. Tabii ki bu iş kolay olmadı, uzun zamandır yürüttüğü siyaset neticesinde, yetişip gelen yeni nesil üzerinde çalışmalar yapıp zihnini değiştirmeye çalıştı, sonra istediği gibi onları yönetti. Makalemizde Çarlık Rusyası'nın bu sonuca ulaşmak için yürüttüğü politikalardan biri ve belki de en önemlisi olan el yazmalarını ele geçirmek için yaptıkları çalışmaları incelemeye çalıştık. Aynı zamanda Rus siyasetçileri ve alimlerinin Türkistan'daki el yazmalarını bulma çabaları, Rus şarkiyatçıların bu konudaki araştırmaları, ele geçirdikleri eserler, onların sayısı ve Rusya'ya gönderme çalışmalarını araştırdık.

Anahtar Kelimeler: Çar Rusya, Türkistan, Yazma Eserler, Rus Şarkiyatçıları, Kütüphane, Müze.

The Policy of Tsarist Russia to Capture Turkistan Manuscripts

Abstract

Colonial states have a common policy that is to move the states and peoples that are intended to be colonized away from their history and culture, to show their past as backward and thus promise a better life than they have before. Tsarist Russia tried to carry out the same policy in Turkistan. It described the former Khanate period and the history before it as dark ages to the people of Turkistan. It forced people to stand against their own former state and Khanate, redefined them as cruel and ignorant, made them forget their history, insulted their culture. Of course, this job was not easy. As a result of long-term systematic policy, it tried to change the minds of, especially the new generation, and then ruled them as it wanted. In our article, we try to examine the initiatives carried out to seize manuscripts, which is one of the policies implemented by Tsar Russia to achieve the above-mentioned goal. We analyzed the efforts of Russian politicians and

scholars to find handwriting materials in Turkistan, the researches of Russian oriental scholars on this subject, the number of works they seized, and afford to deliver these findings to Russia.

Keywords: Tsar Russia, Turkestan, Manuscripts, Orientalists, Library.

Giriş

19.yüzyılın ortalarında Türkistan'ı sömürgeleştiren Çarlık Rusyası bu ülkeyi uygun coğrafi yerleşim ve doğuya açılmak için stratejik bir kapı olarak görüyordu. Bunun dışında, Türkistan'ın ele geçirip oranın maddi ve manevi değerlerine sahip çıkma, tarım için verimli topraklara ve üretim için ucuz işçi gücüne ulaşmayı da amaçlamıştı. Hedefine ulaşmak için önce Türkistan'ı iyice araştırıyor, tarihini ve kültürünü öğreniyor, yeraltı ve yerüstü zenginliklerini inceliyor ve halkı milli değerlerinden koparma yollarını bulmaya çalışıyordu. Sömürgeci devletler işgal ettikleri halkın milli bilincini ele geçirmeden tamamen müstemleke edemeyeceklerini ve çeşitli engellere karşılaştığını ve rahat siyaset yürütemeyeceğini iyi biliyordu. Milli değerlerin en önemlisi bu halkın dili ve tarihidir. Dili ve tarihini unutan halk her zaman başkalar tarafından yönetilmiştir. Çarlık Rusyası bunu iyi biliyordu ve Türkistan'ı kendi tarihinden uzaklaştırmak veya koparmak, kendi istediği gibi yeni tarih yazmak için asıl kaynakları ele geçirme siyasetini yürüttü. Bunun için Rus şarkiyatçıları (doğu bilimci) ve tarihçilerden istifade edildi.

Rus alimlerinin Türkistan el yazmalarının ilim dünyası tarafından öğrenilmesini sağlama gibi olumlu çalışmalarını göz önünde bulundurmakla birlikte, birçok doğu bilimcinin Rusya'nın müstemleke siyaseti taraftarı oldukları ve onlara hizmet ettiklerini söylememiz gerekir. Onlar araştırmaların sonucu yazma eserleri, orijinal belgeleri, arkeolojik buluntuları, eski sikkeler ve başka değerli eşyaları işgal ettikleri yerlerden, hatta halk içinden toplayıp merkez Petersburg'a gönderiyorlardı. Rus askeri komutanları Türkistan'ın işgali amacıyla savaş esnasında halka maddi zarar verdilerse, doğu bilimciler de onların yanında bulunup manevi zarar veriyorlardı. Rus alimler gittikleri yerden değerli eşyalarla beraber yazma eserler ve belgeler aradılar, onları ele geçirdiler, listelerini oluşturdular ve Petersburg'a gönderdiler.

Doğu Bilimciler ve El Yazmaları Arama Çalışmaları

Çarlık Rusyası'nın Türkistan'ı işgal etmeden önce de Rus alimler Türkistan'daki değerli el yazmaları iyi biliyorlardı ve ellerinde hazır listeler mevcuttu. Örneğin, Rusların Türkistan'a saldırısından 30 yıl önce yani, 1834 yılda doğu bilimci Kristiyan Fren en değerli 100 eserin listesini oluşturmuş ve bu liste Rusya Maliye Bakanlığından Orenburg Valiliğine Türkistan'dan bu eserlerin satın alınması için gönderilmişti (Sadikova, 1975, s. 30). Başka bir doğu bilimci Pyotr Lerh Türkistan seyahati sonrası Rus Çarlığı için hazırladığı raporunda da Türkistan'da mutlaka bulunması gereken eserlerin listesini vermişti. Listede Ali Şir Nevai'nin tüm eserlerinin orijinal nüshaları, Abulğazi Bahadır'ın *Şecere-i Türk*, Mirhond'un *Ravzaru's Sefa* vb. gibi eserler bulunuyordu. Raporunda ayrıca Lerh, Beruni'nin tüm eserlerini almanın zaruri olduğunu vurguladı. Çünkü Lerh'e göre Beruni'nin Rusya'da hiçbir eseri yoktu (Alimova, 2000, s. 331).

Doğu bilimciler önce eserleri öğrendiler, bulundukları yerleri tespit ettiler, eserlerin listesini oluşturdular ve ardından hazırladıkları rapor Merkez Petersburg'da incelenip buyruk halinde işgal edecekleri bölge komutanlarına gönderiliyordu. Bu hedef doğrultusunda doğu bilimciler Askeri birliklerde iştirak ettiler. Örneğin, Türkmenbaşı (Krasnovodsk), Orenburg, Mingışlak, Türkistan ve diğer bölgelere gönderilen askeri birliklerde Rus alimleri de bulunuyordu (Lunin, 1965, s. 112). Doğu Bilimci Aleksandr Kun¹ da 1868 yılı Türkistan Genel Valiliğine gönderilmişti. Türkistan Genel Valisi Konstantin fon-Kaufman² (1867-1882)'ın Hive saldırısına katılan Kun, el yazmaları ve belgelerden oluşan büyük koleksiyonu toplayıp 1873 yılı Petersburg'daki İmparatorluk Halk Kütüphanesine gönderdi. Petersburg'da Rusya İlimler Akademisi Doğu Yazma Eserler Enstitüsünde bulunan belgeye göre, Kun Hive'den 140 tarihi ve 40 dini eser, 18 Kuran nüshası, 50 ders kitabı ve başka eserlerle birlikte toplam 300 tane el yazma kitabı ele geçirmişti (Rusya İlimler Akademisi, 33, 1, 179).

¹ Alesandr Kun 1865 yılı St.Petersburg Devlet Üniversitesinin Doğu Diller Fakültesinden mezun. 1866 yılı Orenburg Genel Valiliğinde baş memur olarak çalışmaya başladı ve bir yıl sonra Türkistan Genel Valiliğine gönderildi. "Oçerk Kokanskogo Hanstva" (Hokand Hanlığı Üzerine Deneme) adlı kitabı ve birkaç makalesi vardır. 1888 yılı vefat etmiştir.

² Konstantin fon-Kaufman (1818-1882) Leh asıllı aileden geliyor. 1839 yılı Rus Askeri-Mühendislik Okulundan mezun olan Kaufman 1840'larda Rus ordusuna katıldı. Kafkasya'da görev yaptı, Kırım savaşında ve Kars işgalında iştirak etti. 1861 yılı Savaş Bakanlığı'nda bölüm müdürü, 1865 yılı Litvanya Genel Valisi, 1867 yılı ise Türkistan Genel Valisi tayin edildi. Buhara, Hive ve Hokand Hanlıklarına karşı savaşlarda komutanlığı üstlendi. 16 Mayıs 1882'de Taşkent'te vefat etti.

Kun, Hive'den kitaplarla beraber Hive Hanlığı arşivinin bir kısmını da götürdü. Kaybolduğu düşünülen arşiv, 1960'lı yıllarda M. Yoldoşev ve P. İvanov tarafından Moskova ve Petersburg'un çeşitli kütüphanelerinde parça parça halinde bulundu (Alimova, 2000, s. 325). Kun yaptığı "hizmet"lerinden dolayı devlet tarafından ödüllendirildi, fahri unvan aldı ve 1 Mayıs 1874 tarihinde Türkistan Genel Valiliği eğitim şubesinde baş memur oldu (Lunin, 1965, s. 116).

Hokand savaşına da iştirak eden Kun, Hokand'dan topladığı kitaplar arasında tarih, tip, fıkıh ve başka dini eserlerden oluşan 130 yazma eseri ele geçirip onları da İmparator Halk Kütüphanesine gönderdi. (Çabrov, 1963, s. 126). Bu kitaplar arasında *Tarihi Şahruhi*, *Tarihi Mukimhani*, *Cihannuma*, *Raşahat* gibi önemli eserler bulunuyordu ve aynı zamanda Hokand Hanlığı arşivi de onlarla beraber Rusya'ya gönderildi. Ancak bu arşivde bulunan belgeler 80 yılı aşkındır Halk Kütüphanesinde torbalar içinde kaldı ve incelenmedi. Hatta dikkat edilmediği için bazı belgeler kayboldu. Ancak 1957 yılına gelindiğinde Anna Troitskaya bu belgeleri tasnif edebildi ve sonra kitap olarak yayınladı (Troitskaya, 1968).

Merkezden Gelen Talimat Üzerine Çalışmalar

Türkistan işgal edilmeden önce Petersburg'da Rusya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Asya Birimi kurulmuştu. Türkistan Genel Valiliğinin yeni kurulduğu dönemlerde yani işgalin henüz devam ettiği yıllarda Asya birimi müdürü Pyotr Stremauhov tarafından işgal edilen yerlerden Doğu el yazmaları, eski kitaplar ile belgeleri bulup başkent Petersburg'a göndermeleri konusunda Türkistan Genel Valiliğine talimatlar veriliyordu. Genel Vali de emri yerine getirmek için bizzat kendisi ilgileniyor, bazen bu vazifeyi itaatındaki okrug başkanlarına yüklüyordu. Mesela, Türkistan Genel Valisi fon-Kaufman ve Stremauhov ortasındaki yazışmalardan birinde³ Stremauhov Türkistan Valisinden 3.yüzyılda yaşayan Suriyeli tarihçi Mar Abas Katuni'nin tarihe ait eseri ve başka önemli kitapları bulmasını istemişti. Mektuptan anlaşıldığı üzere bu eseri Emir Timur Ermenistan'ı işgal ettikten sonra Samarkand'a götürmüştü. Genel İğnatyev'in haberine göre bu eser Rusların Buhara Emirliğini işgalı sırasında Samarkand'da bulunuyordu. P.Stremauhov fon-Kaufman'a yazdığı mektupta General İğnatyev'in oluşturduğu değerli eserler listesini de eklemişti (Hasanov, 2010, s. 6). Nikolay İğnatyev'in o eserlerden haberdar olması onun 1858 yılı, daha Ruslar Türkistan'ı işgal etmeden önce, Buhara Emirliğine ticari anlaşma yapmak için geldiğinde gerçekleşmiş olmalıdır. İğnatyev bir diplomat kılıfında geliyor ve önemli bilgilerle beraber değerli

³ Mektubun tam metni için bakınız: Ek1.

eserleri de iyice araştırıyor. Tarihçi ve askeri rütbe sahibi Korgeneral M. Terentyev kendi eserinde N. İgnatyev'in Buhara seferini anlatırken birkaç yerde İgnatyev'in bir ajan olduğunu açıkça söylemişti (Terentyev, 1906, 195-196). Bu ve bunun gibi yüzlerce mektup ve raporlar, General İgnatyev gibi diplomat kılıfındaki ajanlar, tüccarlar önce Türkistan'daki değerli eserleri öğrenip, rapor halinde Petersburg'daki Asya Bölümüne gönderdikleri ve ardından bölge valisine kitapları bulma konusunda talimat verdiklerini kanıtlamaktadır. El yazmalarını ele geçirmek amacıyla Türkistan Valiliği bünyesinde özel araştırma heyetleri teşkil edildi. Heyet üyeleri şehir şehir, köy köy gezip çalışmalarını yürüttü ve yerli halklardan yazma eserleri ya ucuz fiyata satın aldılar ya da zorla ele geçirdiler. Hatta, yaşlı insanlarla sohbetimiz esnasında, Türkistan Genel Valiliğinin bir zamanlar halka "Yazma eser bulma" vergisini uyguladığını, bazen halkı aç bırakıp ekmek karşılığında yazma eser istediklerini öğrendik.

Zarafşan Okruğu (bölge) Başkanı Tümgeneral Aleksandr Abramov 3 Eylül 1870 tarihinde Şehrisebz'deki Kitap Bekliği işgal edildikten sonra Corabek sarayındaki yazma eserlerden oluşan kütüphanenin ele geçirilmesi hakkında Türkistan Genel Valiliğine haber vermişti. Türkistan Genel Valisi Kaufman bu haberi alır almaz kitapları İmparator Halk Kütüphanesine göndermek üzere hazırlanması amacıyla önce Kun'un bu kitapları tasnif etmesi ve ardından Taşkent'e gönderilmesi konusunda Abramov'a talimat verdi. Abramov emri yerine getirmek için saray kütüphanesindeki tüm kitapları ile Kitap şehrinden toplanan (bkz. Tablo 1) ve bununla birlikte Kun'un Şehrisebz'den topladığı 100 nüsha kitabı da ekleyerek Taşkent'e gönderdi (Alimova, 2000, s. 327).

El yazmalarını toplama çalışmalarında çeşitli dönemlerde N.Hanikov, P.Lerh, V.Grigoryev, V.Velyaminov-Zernov, K.Zaleman, V.Radlov, V.Rozen, N.Veselovski, V.Bartold, N. Ostroumov⁴, A.Samayloviç ve E.Kal gibi birçok doğu bilimci ve tarihçi de aktif iştirak etti. Onlar arasında Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki müstemleke siyasetini eleştirenler de vardı. Örneğin Doğu Bilimci E. Kal'ın V. Rozen'e yazdığı mektupta bu açıkça belirtiliyor; "Benim kanaatimce Türkistan'da ülkeyi öğrenme konusunda yanlış yoldan gidiliyor, tarihi ve dili hakkında az sayıdaki alimlerimiz doğru bilgi verebiliyor, diğerleri ise dikkatsizce hareket ediyor. Rus cemiyetinin çoğu yerli halkın hayatı, yaşam tarzı, tarihi, dili ve milli değerlerini ihmal ediyorlar, saygısızca münasebette bulunuyorlar. Bu üzülecek durumdur. Kendi vazifeleri kapsamında yerli halkla daha çok irtibatta bulunan müdürler, il ve ilçe başkanları, onların yardımcıları ve başka kişiler halka daha aşağılayıcı gözle bakıyorlar" (Lunin, 1965, 196). Ancak bu eleştirilere rağmen Rus alimlerinin çoğu kendi devletlerinin menfaati için hareket ettiler ve kendi kütüphanelerini el yazmaları ile arşiv belgeleriyle doldurdular.

⁴ N. Ostroumov hakkında detaylı bilgi için bakınız: Kariev, 2019.

Yazma Eserlerin Gönderildiği Yer ve Kitapların Sayısı

Türkistan'dan ele geçirilen kitapların çoğu Rusya'daki Petersburg Asya Kütüphanesi, Ermitaj Müzesi Kütüphanesi ve İmparatorluk Halk Kütüphanesinde toplanıyordu. Bunun neticesinde de bu kütüphaneler dünyadaki en eski ve değerli kitaplar bulunan merkezler haline geldi. Tarihçi Boris Lunin'e göre (1965, s. 196), Rusya kütüphanelerine 1865-1917 yılları arasında Türkistan'dan 3 binden fazla orijinal eser gönderilmiştir. 1865 yılına kadar gönderilen eserleri de hesaba katarsak bu sayı daha da artacaktır. Sadece Asya Müzesine 1874-1916 yılları arasında V. Barthold 20, V. Velyaminov-Zernov 19, N. Veselovski 3, V. Vyatkin 6, D. Gramenitski 18, İ. Desnitski 7, K. Zaleman 105, İ. Zarubin 11, V. İgnatyev 8, A. Kalmikov 4, N. Kartaşov 1, K. Kaufman 18, V. Klemm 1, D. Koren 1, A. Kun 85, S. Lapin 1, P. Lerh 32, M. Pospelov 8, S. Smirnov 3, A. Miller 1, N. Mişutuşkin 1, N. Pantusov 1 kitabı teslim etmişlerdi. Bunlardan en çok kitap getiren Vladimir İvanov oldu ve 605 kitabı Asya müzesine verdi (Akumuşkin, Kuşev, Salahetdinov, 1964, s. 134-143). Asya Müzesinde⁵ kadrosuz gönüllü olarak çalışan V. İvanov'u İ.Kraçkovski "yazma eserlerin avcısı" olarak tanımlamıştır. İvanov iki defa yazma eserleri bulup getirmesi için Türkistan'a gönderilmişti. Onun topladığı koleksiyon "Buhara koleksiyonu" olarak isimlendirilmiş olup müzenin en zengin koleksiyonlarından biri olmuştur. Bu eserler arasında Gazzali, Zemahşeri, Samarkandi, İbn-i Sina, İbn Miskaveyh, Buhari, İbnu'l Haysam ve başka yazarların eserleri olduğunu söylemek yeterlidir ve en eski nüsha 6.yüzyıla ait idi. 1915 yılında İvanov kitap pazarlarından ve Buhara medreseleri vakıf kütüphanelerinden 1057 yazma eseri satın aldı. Bir sonraki yıl yine 68 kitabı satın alarak toplamda 1125 kitabı Rusya'ya götürdü (Lunin, 1965, s. 153).

Başka bir Rus doğu bilimci olan Karl Zaleman'ın 1897 yılında Türkistan yaptığı seyahatin amacı Hokand'daki Hudayar Han sarayı kütüphanesini bulmak ve incelemektir. Zaleman Han kütüphanesinin bekçisi Mulla Sarımsak Hoca ile tanışıp ondan 4 kitap aldı sonra Oş şehrine gelip orada D. Gramenitski'yle tanıştı. Gramenitskiy Zaleman'a Asya müzesi için kendi topladığı koleksiyonu teslim etti. Yine orada bulunan Rus tarihçilerinden Nalivkin ve Vyatkin'den de yazma eserler aldı. Bunların haricinde Zaleman'ın kendisi 96 eski yazma eseri ele geçirdi ve Türkistan seyahati sonrasında şu sonuca vardı; "Türkistan eski kitaplar merkeziymiş. Bundan sonra alim heyetlerinin buralara tez tez gelmeleri ve yazma eserleri Petersburg'daki müze ve kütüphanelere götürmeleri lazım" (Lunin, 1974, s. 175-176).

⁵ Rusya İlimler Akademisi Doğu Yazma Eserler Enstitüsü

Bu bilgileri dikkate alarak Rusya'ya giden Türkistan yazma eserlerin sayısının Lunin'in verdiği sayıdan daha da fazla olduğunu tahmin edebiliriz. Belki de Lunin sadece Rusya'nın en büyük kütüphane ve müzelerdeki nereden geldiği bilinen kitapların sayısını vermiştir, Türkistan'dan getirilen ama bilinmeyenleri incelememiştir veya kataloglara girmeyen kitaplar da vardır. Rusya'nın başka kütüphanelerinde ve alimlerin özel koleksiyonlarındaki kitapları da hesaba katarsak Lunin'in sayısının kat kat artacağını söyleyebiliriz.

En değerli ve en eski yazma eserlerden biri sayılan Hz. Osman'ın Mushaf-ı Şerifi de Ruslar eline geçmişti. 30 Mayıs 1869 tarihinde Zarafşan Okrugı Başkanı Tümgeneral Abramov Türkistan Genel Valiliğine Osman Mushafını Samarkand'daki Hoca Ahrar camisinde bulduğu haberini verir ve ele geçirme tarihini de anlatır. Mektupta yazıldığına göre, Samarkand işgal edildikten sonra ulemalar Kuranı Buhara'ya götürmek için gizlemişlerdir. Bu bilgiyi Abramov'a haber veren insanlar bu Kuran nüshasının değerinin yüksek olduğunu ve onu mutlaka ele geçirmeleri gerektiğini söylemişlerdir. Abramov hızlı bir şekilde Samarkand Uyezdi (İlçe) Başkanı Yarbay Serov'a Kuran nüshasını ele geçirme yollarını bulması talimat verir. Serov emiri yerine getirerek, Kuran nüshasını imamlar kendi elleriyle Abramov'a verirler. İmamlar mektupta Osman Mushafını kendisine vermeye razı olduklarını, çünkü onun eskiden devlet mülkü olduğunu ve zaten Mushafı okuyamadıklarını ve dolayısıyla gereksiz olduğunu dile getirdiğini beyan ederler. Abramov da bunun karşılığında Hoca Ahrar camisine 500 Hokand sikkesi bağışlar ve Kuranı kabul eder (Alimova, 2000, s. 339). Bu durumda imamların görünüşte Kuranı teslim etmeye mecbur kaldıkları kesindir ve büyük ihtimal korkutulmuşlardır.

1872 yılında Çarlık Rusya hükümeti vekilleri Taşkent'te Firdevsi'nin *Şahnamesi*'nin en eski nüshalarından birini buldular ve sahibinden cüzi bir miktar para karşılığında satın aldılar. K. fon-Kaufman bu nüshanın çok değerli olduğunu öğrenerek onu İmparatorluk Halk Kütüphanesine göndermeyi istedi ve 31 Mart 1872 tarihinde kütüphane müdürü İvan Delyanov'a eser nüshasını göndererek şöyle bir yazı yazdı: "Değerli İvan Davidoviç! Taşkent'te *Şahname* adlı Farsçada yazılmış ve güzel süslenmiş Firdevsi'nin meşhur eserini satın aldık. Kitapta Fars kahramanları Rüstem ve Suhrab hikayesi vardır. O kendisini Şah Mahmud huzurundaki şairler cemiyeti reisi olarak görüyor. *Şahname* 947 yılı yazılmıştır. Eser milattan önceki 3630 yıldan, milattan sonra 570 yıla kadar yani Anuşervan'dan önceki dönemi kapsıyor. Bu yazma eseri İmparatorluk Halk Kütüphanesine hediye olarak gönderiyorum. Size olan saygım ve sadakatım sınırsızdır". Kütüphane müdürü de Kaufman'a teşekkür mektubunu yazıp *Şahname*'ni kabul aldığını ve çok memnun olduğunu söyledi (Alimova, 2000, s. 344).

Şimdi bu nüsha Petersburg'daki Rusya Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Sonuç

Çar hükümetinin memurları için el yazmaları ve belgeleri Türkistan halklarından ele geçirmeleri kolay olmamıştır. Türkistan halkı, halkın milli değerleri olan el yazmalarını kendi isteğiyle vermemiştir. Türkistan Genel Valileri, onların yardımcıları ve oblast valileri yaptıkları zulüm ve baskılar sonucu kaynakları ele geçirmişlerdir. Bir kurumda veya şahsın kendi kütüphanesinde değerli yazma eser olduğu haberini alan Türkistan Genel Valiliği, Oblast Valiliklerine talimat verip onları hemen ele geçirmelerini istemişlerdir. Askeri Valiler de emrinde olan yetkililer yardımıyla bu eserleri çeşitli yollarla ele geçirmişlerdir. Bizim makalede verdiğimiz örnekler, belgelerde bulduğumuzdan sadece bir kaçı olmakla beraber bilmediğimiz veya ulaşamadığımız bilgilerde gerçekler vardır. Çarlık Rusyası'nın el yazma politikası sadece Rusya kütüphane ve müzeleri doldurmak veya onları sergilemek için değildi. Onlar işgal ettikleri toprakları rahat bir şekilde yönetmek için halkı kendi tarihi ve kültüründen uzaklaştırmak istiyorlardı. Aynı zamanda Milli değerlerini yok etmeyi amaçlamışlardı. Rusya bu siyasetiyle kendi amacına ulaştı ve bunun etkisi hala devam etmektedir. Şimdi Batı Türkistan halkları bağımsızdır, kendi asıl tarihini öğrenme imkanına sahiptirler. Ancak Rusya kütüphanelerinde bulunan Türkistan'dan getirilen eserlerin asıl sahiplerini beklediğini, bu kitapların öğrenilip ve bu kaynaklar esasında yeni tarihin yazılması ve gelecek nesillere aktarılması gerektiğini belirtmek isteriz.

Tablo 1

Kitap Şehrinden Ele Geçirilen Yazma Eserler Listesi

1.	Zahiretü'l Müluk	15.	Fatvay-ı İbrahim Şahi
2.	Kitab-ı Şehzade Muslim ve Melike Hazar Gisu	16.	Nataicu'l Afkar, Şerhi Hidaye
3.	Kitab-ı Tip	17.	Haşiye-yi Şerhi Vaciz Hururi Vakıf
4.	Kitab-ı Hulasatu'l Ahbar	18.	Mabsuti Sarahsi
5.	Tarihi Tabari	19.	Tibbı Mevlana Yusufi, Nezim ve Nesir
6.	Tarihi Mukimhani	20.	Akaidı Mulla Celal Davani
7.	Mecmua'ul Ğarayıb Tasnifi Sultan Muhammed	21.	Divan-ı Gazaliyat-ı Ömer Han
8.	Tarihi Mevlana Vasifi	22.	Tarihi Mir Seyyid Şerif Rahim
9.	Tarihi Şarafnama-i Şahi	23.	Hamsa-i Emir Nevai
10.	Sahifatu'l Ahkam	24.	Deftarı Evvel, Hidayeyi Şerif
11.	Divan-ı Mirza Şevket	25.	Matvul-ı Şerhi Talhisu'l Miftah
12.	Tezkire-i Devletşahi ve Mir Seyyid Şerif Rahim	26.	Risale-i Dar İlmi Tip
13.	Hulasatu'l Ahbar ve Tarihi Cingizi ve Evladi	27.	Macmua-i Nakliyat ve Vakiye-yi Mirza Hamdam
14.	Cildi Ahir, Tarihi Ravzatu's Safa Hudabandşah	28.	Kitab-ı Garibi

Ek 1

“TÜRKİSTAN GENEL VALİLİĞİ

1870 yıl 28 Şubat

№ 1133

Sayın Pyotr Nikolayevich,

Siz değerli ekselansları, 1868 yıl 31 Aralık 4230 No’lu mektubunuzda General İgnatyev’in mektubu ve ele geçirilmesi lazim olan kitapların listesini ilave ederek benden Timur’un Ermenistan’ı işgal ettikten sonra Samarkand’a götürülen Asurlu Marabas, Godin ve başka yazarların kitaplarını bulmamı istemiştiniz. Ben önce de size Samarkand saldırısından sonra oradaki kütüphaneleri araştırdığımı ve ne yazık ki bu eserleri bulamadığımı beyan etmiştim. Buna rağmen yine de, bizimkilerin yerli halkla yakın irtibatla olup Samarkand’daki işbu kütüphanenin mevcüt olup olmadığını araştırmaları için Zarafşan Okruğu Başkanına talimat verdim. Tümgeneral Abramov yerli ilim adamlardan araştırıp bu kütüphanenin mevcüt olduğunu fakat bu kitaplar hakkında bilmediklerini öğrenip bana haber verdi, yazma eserlerin nerede ve ne zaman kaybolduklarına dair bilgiye ulaşamadığını söyledi. Samarkand’daki eskiden Rasathane olduğu yerde olma ihtimalını da söylediler, orasını da araştırdık ama bulamadık.

Şunu belirtmem gerekir ki, 1868 yıl 31 Aralıktaki mektubunuzda verdiğiniz talimata göre araştırmalarımızı devam ettireceğiz, kitapları bulur bulmaz size haber vereceğiz.

Benim siz değerli ekselanslarına saygım ve sadakatım yüksek olduğunu bilmenizi isterim.

İmza: Konstantin Fon Kaufman”

Kaynakça / Reference

- Akumuşkin, O., Kuşev, V., Salahetdinov, M. (1964) *Persidskie i Tadcikiskie Rukopisi İnstitutu Narodov Azii AN SSSR, Kratkiy Alfavitniy Katalog*, Moskova: Nauka.
- Alimova, D. (Ed.). (2000) *Mustabid Tuzumning Özbekiston Milli Boyliklarini Talaş Siyosatı: Tarih Şohidligi va Saboklari*, Taşkent: Şark.
- Çabrov, G. (1963) *Nakoplenie Sokroviş i Kulturnih Tsennostey v Gosudarstvah Sredney Azii s Drevneyşih Vremen do Padeniya Feodalnoy Despotii*, Taşkent.
- Hasanov, B. (2010) Türkistan'dan Noyob Kitoblarning Rossiya Kutubhonalariga Olib Ketilişi, *Tarihning Nomalum Sahifalari* içinde (s. 5-16) , Taşkent: Oqituvchi.
- Kariev, A. (2019) Çarlık Rusya Şarkiyatçısı Nikolay Petroviç Ostroumov (1846-1930) ve İslam Hukuku Alanındaki Çalışmaları. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 154-169.
- Lunin, B. (1965) *Srednaya Aziya v Dorevolutsionnom i Sovetskom Vostokovedenii*, Taşkent: Fan.
- Lunin, B. (Yay. haz.). (1974). *İstoriografiya Obşestvennih Nauk v Uzbekistane* (Cilt 5.), Taşkent.
- Rusya İlimler Akademisi Doğu Yazma Eserler Enstitüsü, 33.fon, 1.liste, 179 No'lu belge.
- Sadikova, N. (1975) *Muzeynoe Delo v Uzbekistane*, Taşkent: Fan.
- Terentyev, M. (1906) *İstoriya Zavoevaniya Sredney Azii*, Cilt 1, St.Petersburg: Komarova Yayını.
- Troitskaya, A. (1968) *Katalog Arhiva Kokandskih Hanov XIX veka*. Moskova: Nauka.

